

Туристичні маршрути Закарпаття

Екскурсії Ужгородом

Серія навчальних видань
з історичного екскурсознавства Закарпаття **Книга 1**

Ужгород
2017

- 2.4. Ужгород університетський. *Віктор Кічера* 132
- 2.5. Пам'ятники видатним ужгородцям.
Роман Офіцинський..... 139

РОЗДІЛ III. Конфесії 154

- 3.1. Ужгород римо-католицький. *Тетяна Попович* 155
- 3.2. Ужгород греко-католицький. *Катерина Тулай* 161
- 3.3. Ужгород православний. *Юрій Данилець*..... 171
- 3.4. Ужгород протестантський. *Оксана Ферков*..... 178
- 3.5. Ужгород іудейський. *Роман Офіцинський* 184

РОЗДІЛ IV. Архіви і музеї 200

- 4.1. Ужгород музейний. *Василина Палинчак-Кутузова*..... 201
- 4.2. Закарпатський краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького.
Неля Жулканич..... 208
- 4.3. Закарпатський музей народної архітектури і побуту.
Юрій Офіцинський 218
- 4.4. Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая.
Юрій Офіцинський 239
- 4.5. Архівно-музейна практика в Ужгороді.
Юрій Офіцинський 251

РОЗДІЛ V. Міжнародні зв'язки 270

- 5.1. Ужгород геополітичний. *Роман Офіцинський* 271
- 5.2. Ужгород прикордонний. *Іванна Скиба*..... 286

- 5.3. Ужгород американський. *Роман Офіцинський* 292
- 5.4. Ужгород національних геніїв. *Роман Офіцинський*..... 304

ПІСЛЯМОВА. *Роман Офіцинський* 320

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК. *Юрій Славік* 323

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК. *Юрій Славік*..... 329

ПОКАЖЧИК ІЛЮСТРАЦІЙ. *Юрій Славік*..... 334

нальних натюрмортів – «Банка з варенням», «Груші», психологічно виразних портретів.

Часто у залах музею проводяться виставки сучасних художників. Колекцію живопису доповнюють скульптурні композиції закарпатських майстрів. Традиційна для Карпат різьба по дереву виконана народним художником України, лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка Василем Свидою (1913–1989) та Іваном Гарапком (1909–2002), членом Національної спілки художників України.

4.5. Архівно-музейна практика в Ужгороді

Маршрут екскурсії:

- вул. Минайська
- вул. Виннична
- вул. О. Довженка
- вул. Другетів
- пл. Жупанатська
- вул. Капітульна (1)
- вул. Капітульна (2)
- пл. Народна
- вул. Кошицька

Щоліта студенти 3-го курсу історичного факультету Ужгородського національного університету здобувають архівно-музейний досвід під керівництвом своїх викладачів. Зазвичай протягом двох тижнів практиканти відвідують в Ужгороді низку установ (одну на день): Державний архів Закарпатської області, Закарпатський краєзнавчий музей, Закарпатський музей народної архітектури і побуту, Закарпатський об-

ласний художній музей ім. Й. Бокшая, меморіальні будинки-музеї А. Коцки і Ф. Манайла, «Галерею Ілька», архів і музей управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архів і музей історії Ужгородського університету, Археологічний музей ім. Е. Балагури при УжНУ.

1

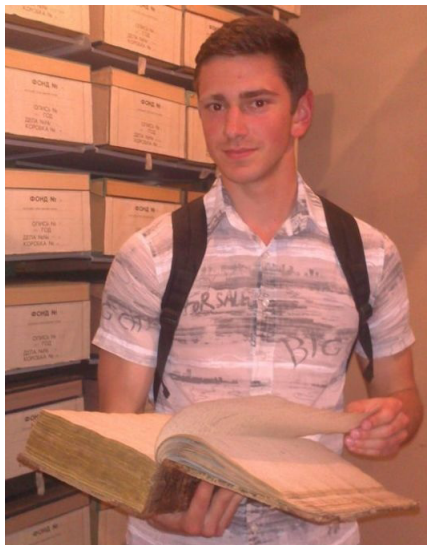
вул. Минайська – Державний архів Закарпатської області

На сайті dazo.gov.ua можна знайти потрібну інформацію про архів, який створено 6 листопада 1945 р. Народною Радою Закарпатської України. Тут зберігаються документи з початку XIV ст. Це приблизно 1,5 млн. одиниць. Протягом року в архіві працює близько 300 дослідників, у т. ч. до 70 студентів. Відвідують архів щороку 15 тис. осіб, зокрема жителі зарубіжних країн, особливо Угорщини. Адже тут зберігаються 6 тис. церковних і метричних книг.

Цікаво подивитися архівосховища, котрих є п'ять. Варто звернути увагу на їх облаштування: двері та полиці – металеві, щоб

запобігти зникненню документів і пожежі. Вологість повітря – 50%, температура – 17-20°C, вікна вузькі та закриті щитами. Підтримує потрібну температуру і вологість спеціальна вентиляційна система.

В архіві є низка фондів, зокрема Закарпатської України, газетні підшивки, колекція церковних і метричних книг Закарпаття. Церковні книги велися до 1895 р., а з цього часу усі демографічні тонкощі почали відображати в метричних книгах.

У руках Ю. Офіцинського церковна греко-католицька книга з 1715 р.

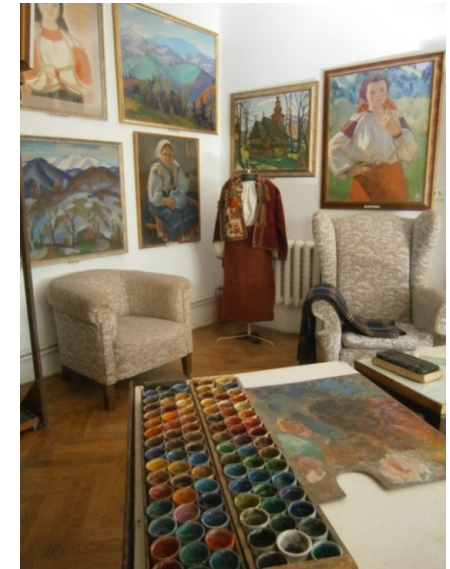
2

вул. Виннична – Меморіальний будинок-музей народного художника України Андрія Коцки

Знайомство з музеєм розпочинається в коридорі будинку, на стінах якого картини художника і стенди з особистими речами, книгами, газетними статтями, фотографіями, малюнками, каталогами виставок. Музей відкрито 18 травня 1990 р., експозиція побудована на матеріалах, які подарувала державі сестра художника Ганна Коцка. Андрій Коцка (1911–1987) будинок отримав 1945 р. як майстерню і з того часу тут проживав.

Художник народився в Ужгороді шостою дитиною в сім'ї єпископського кучера Андрія Коцки та його дружини Єлизавети Гураль. У нього було чотири сестри і три брати. 1927 р. вступив до Ужгородської чоловічої греко-католицької вчительської семінарії. Її очолював Августин Волошин, майбутній президент Карпатської України. Малюнок викладав Адальберт Ерделі – видатний митець.

Із 1931 р. А. Коцка вчителював у с. Тихий (Великобerezнянський район). 1933 р. відбулася перша виставка А. Коцки в Ужгороді. 1935 р. його призвали у чехословацьке військо, служив у Мукачеві, намалював портрети Т. Масарика й Е. Бенеша. У 1940 р. розпочав навчання у Римській академії мистецтв у класі відомого художника Ферруччо Феррацці. Наступного року виставку студентів академії відвідав король Італії Віктор-Емануїл III. Йому сподобалися картини Коцки, уряд Італії оплатив його навчання.

Фрагмент експозиції у майстерні А. Коцки

У кімнаті, де жив брат митця Василь, інтер'єр відтворює ауру 1930-х рр. Посередині стоїть стіл зі стільцями, зліва – сервант із венеційськими скляними виробами, біля стіни з вікном – дерев'яний комод, справа від вікна – велика шафа, на якій лежить саквояж А. Коцки, на стінах висять картини митця. Для картини «У селі» (1939) позувала дружина Коцки Марина. Поряд портрет її батька Леоніда Лосієвського, намальований з фотографії. Поглянувши на роботу з іншого ракурсу, можна помітити перелив кольорів із темних тонів у світлі, зміну барви піджака із чорної в темно-зелену. До речі, батьки Коцки і Лосієвської померли у 61-літньому віці, мали однакові дні й місяці народження і смерті з різницею 7 років. А. Коцка-старший жив від 1872 до 1933 р., Л. Лосієвський – від 1879 до 1940 р.

У 1937 р. А. Коцка одружився з М. Лосієвською, а в 1945 р. вони розлучилися. В Італії його музою була жінка на ім'я Анна, портрет якої прикрашає кімнату. Одна з перлин музею – картина «Ярмарок» 1930-х рр. На фоні гір зображено багато людей, кожен із них має свої клопоти. На передньому плані видно шість жінок і чоловіка. Чотири жінки зліва і чоловік справа ніби прислухаються до того, про що пліткують інші дві жінки справа, і всі дивляться на жінку зліва, яка знаходиться найближча до оглядача картини. У музеї можна взяти дзеркало і пустити сонячного зайчика на «Ярмарок», щоби продемонструвати флуоресцентність фарб, а також – на скляну вазу картини «Натюрморт з омаром» 1940 р., щоби показати вміння зображувати прозорість речей. У жіночих портретах Коцка вмів створювати ефект світіння.

1942 р. А. Коцка повернувся додому з Італії. Учителював. Наприкінці жовтня 1944 р. став начальником Ужгородського міського відділу міліції, а потім плідно діяв у галузі культури. Неодноразово обирався депутатом міської та обласної рад, працював у Спілці художників України і СРСР. Митець займався сценографією, створив ескізи костюмів для Закарпатського народного хору в 1950–1960-х рр. Часто експонував свої картини за кордоном, у Чехословаччині й Угорщині. 1986 р. провів виставку в Будапешті. Пережив кілька інфарктів, інсультів і 3 вересня 1987 р. помер.

У майстерні Коцки розташовані полотна на підрамниках, рамки на стелажах, палітри, фарби митця, пензлі, колекція керамі-

ки, кинутий на робоче крісло проолієний фартух, незакінчений гірський пейзаж на мольберті. Портрети «Школярка» і «Дівчинка в червоній кофтинці», написані у 1950-ті рр., поєднані спокоем і ліризмом. Іриси були улюбленими квітами художника. На полиці в кутку біля дверей, що виходять у сад, лежать його улюблені книги. У саду багато плодкових дерев, рідкісних видів європейської флори, зокрема тис ягідний, рослини з Китаю, Японії, Америки.

вул. О. Довженка – Архів і музей управління Служби безпеки України в Закарпатській області

Архів розташований у просторому приміщенні, стелажі досягають стелі, тому іноді, щоби дістати необхідні документи, потрібно використовувати драбини. Тут є фонди особових справ колишніх працівників, фінансових документів, нетаємного діловодства. Із 1954 р. почався процес реабілітації засуджених осіб. Відтоді на Закарпатті реабілітовано 12 тис. осіб. 2009 р. відкрито електронно-довідкову систему, де є чимало архівних матеріалів у електронному вигляді. Можна переглянути кримінальні справи про порушення державного кордону, книги, подаровані архіву відомими людьми.

Два стенди мають спільну назву «Органи державної безпеки». Раніше на КПП «Ужгород» вилучалися документи ворожої розвідки, а самі розвідники потрапляли під трибунал. На стенді «Війна в Афганістані» (1979–1989) виставлено фо-

Ручний комутатор та інші експонати музею управління СБУ

тографії учасників бойових дій. Їхні спогади оприлюднено в книзі «Закарпатці у вирі Афганської війни». У чотирьох альбомах зібрані тематичні фотографії про будні та свята обласного управління від 1992 р. донині. Третину співробітників становлять жінки. Окремо представлені фото закарпатських ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС.

Змістовними є стенди «Повінь 1998 р., 2001 р.», «Розвідка», «Контррозвідка», «Військова контррозвідка», «Контррозвідувальний захист економіки», «Захист національної державності», «Боротьба з корупцією й організованою злочинністю», «А» (спецпідрозділ «Альфа»), «Досудове слідство», «Урядовий зв'язок». Пізнавальними є експозиції «Історичні та культурні цінності, вилучені по кримінальних справах 1992–2002 років» і «Спортивні досягнення». Серед експонатів – німецький кулемет, гвинтівки, пістолет-кулемет Шпагіна, телефони, рації, ручний комутатор.

вул. Другетів – Меморіальний будинок-музей Федора Манайла

У коридорі експонуються перші роботи Федора Манайла (1910–1978). Музей відкрито 9 лютого 1981 р., він має чотири кімнати. Художник народився у с. Іванівці (Мукачівський район) у сім'ї вчителів. У 1928–1934 рр. навчався у вищій художньо-промисловій школі в Празі. У молодості Ф. Манайло займався своєрідним бізнесом: у селах на мило і сіль вимінював баклажки, вишиті орнаменти, ікони, давні хрести, бисаги, череси, кептарики, що частково представлені в музеї.

Ранні роботи Манайла виконані аквареллю і вугіллям. Після повернення з Праги він очолив ремісниче училище, а пізніше став одним із засновників етнографічного музею в Ужгороді. В експозиційній кімнаті привертають увагу картини «Церква» (Покровська в Ужгороді), «Собор» (греко-католицький в Ужгороді), «Дідо з онуком», «Хлопчик з ягнятком». Бачимо і казкові мотиви – «Сильний Іванко». У майстерні стоять на своїх місцях ліжко, мольберт, стіл, стілець. Впадає у вічі полотно «Покоління бокорашів», на якому спиною до глядача зображено чотири покоління бокорашів:

прадіда, діда, батька, сина. Картини «Мати-верховина» і «Скорбота» принесли художнику світове визнання. Цікавий факт: нині співаки Закарпатського хору носять костюми за малюнками Манайла.

У вітальні примостилися кутовий диван, низькі полички бібліотечки, сервант, два крісла. Тут експонуються полотна «Зимівля овець», «Пошта на полонину», «Обороги» та ін. У цій кімнаті Ф. Манайло консультував режисера С. Параджанова під час роботи над фільмом світової слави «Тіні забутих предків».

Незвичайними експонатами є знамениті манайлівські диньки, де зберігали сипучі речовини, іграшки тощо. Техніка виготовлення така: на маленькій живій диньці малювали орнамент, який коректували під час росту. Потім диньку зривали, впорскували формалін, підсушували. Вона дерев'яніла, орнамент залишався.

В останній експозиційній кімнаті багатим на деталі є полотно «Інтер'єр гуцульської хати». У картині «Симфонія заводу» химерно переплетено труби. «Наше подвір'я» – відображення частини проспекту Свободи в Ужгороді. Прикметно, що митець звив різні камені у свій сад і викладав мозаїки.

пл. Жупанатська – Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая

Історія музею розпочинається у стінах Ужгородського замку. Із 1947 р. при Закарпатському краєзнавчому музеї він функціонував як картинна галерея з експонатами від XVI ст. Згодом галерею перенесли в будинок жупанату. У музеї є два офорти Т. Шевченка – «Дари в Чигирині» (1844) і «Притча про виноградаря» (1958), найкраща колекція угорського мистецтва в Україні. Представлено закарпатський живопис, скульптуру, гончарні та ткані вироби.

Дуже добре запам'ятовується портрет австрійської правительки Марії Терезії невідомого художника. Її зображено з королівськими регаліями, всю в чорному. Вона мала 16 дітей, з яких багато померло. Тому Марія Терезія майже не виходила з трауру. Примітним є «Портрет єпископа А. Бачинського» 1792 р. Франца Ліндера. Духовного сановника зображено в повний зріст зі скіпетром і тиарою. Одним із найвизначніших митців другої половини XIX ст. є

«Портрет еп. А. Бачинського».
Франц Ліндер

засновник угорської реалістичної школи, уродженець Закарпаття – Мігай Мункачі. «Голова фарисея» – етюд до полотна «Христос перед Пилатом» 1880–1881 рр.

Експозицію українського мистецтва відкриває творчість іконописців XVII–XVIII ст., зокрема Іллі Бродлаковича, що певний час творив у Мукачеві. Український геній Т. Шевченко (1814–1861) представлений офортами «Дари в Чигирині», «Притча про виноградаря». За віртуозність володіння графічною технікою його називали «українським Рембрандтом».

Окремий зал присвячений творчості Йосипа Бокшая. Експонується 11 картин. На особливу увагу заслуговують картини-панно «Святі землі Руської» та «Вчителі православної церкви» 1935 р. У залі А. Ерделі представлено 20 картин. Музей гордиться пейзажами «Хатки біля річки», «Мюнхенський парк», «Ужгородський замок. Резиденція єпископа» тощо.

6

вул. Капітульна –
Закарпатський краєзнавчий музей
ім. Т. Легоцького

Зазвичай розпочинають огляд з експозиції «Природа Закарпаття», що розміщена на першому поверсі головного корпусу Ужгородського замку, займає 6 залів і вражає художніми діорамами. Експонатом європейського значення відділу природи є скам'янілий кістяк риби (тунець), якому бл. 30 млн. років.

Експозиція відділу природи. Діорама «Буковий ліс»
(художники А. Кашшай, З. Шолтес)

Експозиція «Археологія» розміщена у двох залах теж на першому поверсі. Центральне місце належить матеріалам найдавнішої в Україні стоянки первісних людей з околиць селища Королево (Виноградівський район). Є діорама «Королевська стоянка». Вік кам'яних виробів із Королево сягає 1 млн. років.

Експозиція «З історії Ужгорода та Ужгородського замку» розмістилася у двох залах у північно-східній башті на другому поверсі головного корпусу. У відділі «З історії Ужгородської духовної семінарії» чотири зали. Вражають сакральні розписи Фердинанда Видри 1857 р. Експонуються подаровані семінарії Марією Терезією кінська зброя та деталь карети. Виставка «Збірка ікон і старовинних книг XVI – початку XX ст.» міститься на другому поверсі головного корпусу. В експозиції «Закарпаття між двома світовими війнами» представлено фотокартки, друковані видання, документи, фотоапарати, кітелі чехословацького жандарма і поліцейя.

Меморіальна кімната-музей президента Карпатської України Августина Волошина відкрита у березні 2002 р. у залах західного крила другого поверху. Привертають увагу документи, вилучені під час арешту 15 травня 1945 р. у Празі, копія останнього прижиттєвого знімка А. Волошина у московській Лефортовській в'язниці тощо.

Непідробну цікавість викликає огляд експозиції «Холодна і вогнепальна зброя XVI – початку XX ст.» на другому поверсі у пів-

денно-західній вежі головного корпусу. Тут експонуються 60 зразків зброї від XVI до початку XX ст. Найширше представлена холодна зброя: ножі, кинджали, мечі, шпаги, списи, алебарди, сокири, булави, перначі та ін. Її доповнюють зразки захисного озброєння – кіраси, шоломи. З вогнепальної зброї показані рушниця, пістолети, карабіни, тромблони, а також порохівниці.

Насамкінець варто відвідати каземати, де експонуються макети Ужгородського замку XI, XVI, XIX ст., кімната тортур із знаряддями катувань.

7

вул. Капітульна – Закарпатський музей народної архітектури і побуту

Музей відкрито 27 червня 1970 р. Зібрано зразки народної архітектури Закарпаття XVIII – початку XX ст. На двох експонатах зупинимось детальніше. Церква із с. Шелестово Мукачівського району. Збудована 1777 р. У 1927 р. її перевезли до Мукачева, а 1974 р. – до Ужгорода. У храмі поєднано два стилі: шатровий та барочний. Церква рублена з дубових брусів, покрита лемешем (гонтом). Складається із двох прямокутних зрубів – малого, де вівтарне приміщення, більшого – нава і бабінець. Триподільність на вівтар, наву, бабінець виражена в екстер'єрі, що підкреслюється трьома вежами. Вежі над навою та вівтарем споруджені у вигляді п'ятиступінчастих шатрів, які завершуються барочними банями і голівками. Іконостас оздоблений різьбленим орнаментом рослинного характеру. Він реконструйований під ікони з церкви с. Колочава-Горб Міжгірського району. Іконостас чотирирусний, змонтований з ікон XVII–XVIII ст. невідомих авторів.

Хата із с. Тибава Свалявського району. Збудована в кінці XVIII ст. Перевезена в музей 1967 р. Хата трикамерна, стіни зі смерекових кругляків, обмазані тонким шаром кольорової глини. Дах чотирискілий, покритий соломною, стеля зроблена з дощок, тримається на вінцях і сволоках, долівка глинобитна. Піч у житловій кімнаті служила для опалення, приготування їжі, випікання хліба. В інтер'єрі кімнати є різьблений стіл, тесані лави, мисник, ложечник, сусіки-скрині, гелетки. Хата є унікальним експонатом, бо в ній, за

припущеннями дослідників, у 1802 р. народився автор першої історії Болгарії Юрій Венелін-Гуца.

8

пл. Народна – Археологічний музей ім. Е. Балагурі, Музей історії університету

Огляд розпочнемо з експозиції «Кам'яний вік Закарпаття». Найцікавішим експонатом є зуб мамонта вагою 4,2 кг, віком близько 30 тис. років, знайдений біля с. Руське Мукачівського району. Заслужує уваги неолітичний посуд. В експозиції «Епоха міді-бронзи Закарпаття» є дві вази-урни XIV–XII ст. до н. е. із с. Дяково (Неветленфолу) Виноградівського району, посуд (ваза, миска, черпаки), зброя, знаряддя праці, прикраси, побутові речі пізньої бронзи (XIV–XII ст. до н. е.).

В експозиції «Епоха гальштату і латенська культура Закарпаття» представлено вази, миски, глечики III–I ст. до н. е., кельтські прикраси II ст. до н. е. Серед кераміки VII–IV ст. до н. е. інтерес викликає графітова сітула, знайдена в опідумі на г. Галіш-Ловачка на околиці Мукачева. «Дакійські старожитності Закарпаття» – експозиція знахідок I ст. до н. е. – II ст. н. е. з городища в с. Мала Копаня Виноградівського району. Виставлено ліпний кухонний по-

Фрагмент експозиції археологічного музею

суд: конічні чашки, друшляк, горщики, кубки, покришки, кухоль. Експонуються різні прясельця, що свідчать про заняття ткацтвом, кам'яні гладилки для шкіри, великі корчаги, металеві штирі, сокири. Можна ознайомитися з прикрасами і предметами одягу: застібками, підвісками, браслетами, кільцями тощо. Реконструйовано кремаційне поховання I ст. до н. е. (ур. Челлениця, с. Мала Копаня).

Наступна експозиція називається «Закарпаття в пізньоримський час (II–IV ст.)». Одразу привертають увагу два піфоси: II ст. н. е. висотою 83 см (с. Іза Хустського району) та III–IV ст. (с. Лужанка Берегівського району). В експозиції «Старожитності Закарпаття V–XII ст. н. е.» представлено кружальну посудину V ст. н. е. і кераміку VIII–IX ст. Є знахідки, виявлені під час розкопок могильника X ст. у с. Чома Берегівського району: прикраси, наконечники, зброя, ніж, кресало. Сокира XI–XII ст. н. е. знайдена в згаданому урочищі Челлениця. В експозиції «Замки Закарпаття» представлено посуд XVI–XVII ст., бронзову статуетку коваля (с. Береги Берегівського району), кахлі.

У сусідньому залі розмістився музей історії УжНУ, де виставлені подяки, дипломи, кубки, альбоми, фотографії, медалі. Окрему експозицію присвячено хору викладачів. Представлено міжнародну співпрацю університету і наукове приладдя: оптичне обладнання, мікроскопи, підзорні труби, спектроскопи.

вул. Кошицька – «Галерея Ілька»

Відкрито 16 березня 2013 р. У галереї можна побачити класичний живопис, сучасне мистецтво, інсталяції, побувати на музичних концертах та історико-просвітніх акціях. У галереї періодично експонується майже сто робіт художника Івана Ілька (нар. 1938 р.), починаючи від 1959 р. Багато з них присвячено традиційному весіллю у рідному селі художника – Дулові Тячівського району, де зображено зустріч молодих, танець молодої, обряди «гуски» і «латканя». Милують зір картини «Ранок у с. Річка», «Ярина (весна)», «Рушники і квіти», «Вечірня молитва», «Місток».